

RUG AAN RUG

Julia Franck

Rug aan rug

Derde druk

Uit het Duits vertaald door
Goverdien Hauth-Grubben

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

De vertaalster ontving voor deze vertaling
een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Eerste druk april 2012
Tweede druk augustus 2012
Derde druk augustus 2015

Oorspronkelijke titel *Rücken an Rücken*
© 2011 S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main
© 2012 Nederlandse vertaling Goverdien Hauth-Grubben en
Uitgeverij Wereldbibliotheek
Omslagontwerp Nico Richter
Omslagfoto © Caras Ionut/Trevillion Images
Auteursfoto © Thorsten Greve
ISBN 978 90 284 2629 0
NUR 302
www.wereldbibliotheek.nl

*De kaarten
Vallen
Het geluk valt
Van de een
Naar de ander
En het gezicht
Valt
De blik valt
Onder de tafel en
Naar de andere kant...
De spelers
Brullen
En God
Zwijgt
En glimlacht erom
Nu
Dat klaveren troef is
Valt het geluk
Onder de tafel en
Naar de andere kant*

*En God
Zwijgt
En gekweld
Glimlacht hij
De mens
Van zijn
Kaartenleven
In de kaartendood,
Stil
Onbuigzaam
Naar de andere kant*

12 augustus 1961

Schommelen

Het bootje lag verscholen in het riet; een paar dagen daarvoor hadden ze het bij de molen gevonden, schommelend op het water, de wind dreef het naar de drassige inham, samen met bladeren, twijgjes en dikke takken, die door de storm waren afgebroken en aangespoeld. Het lag niet vast, blijkbaar was het van niemand. In het bootje lag een roeispaan, tussen de takken een eindje verderop dreef er nog een.

Over de trap naar de binnenplaats haalden Thomas en Ella de noodzakelijke dingen uit het huis: een gewatteerde deken, twee pannetjes, aardappels, wortels en een homp brood. Ze namen ook een doosje lucifers, wat papier en een lege wijnfles mee, want Thomas dacht dat ze misschien flessenpost zouden willen versturen. Als laatste droegen ze het gasstelletje en een zaklamp door het veen, in oktober werd het vroeg donker, 's morgens had er rijp op de halmen en bladeren gelegen. Ze zouden het koud krijgen.

De afgelopen twee weken waren ze alleen in huis geweest, Käthe werkte in de steengroeve. Kort voor haar vertrek was Eduard na een ruzie verdwenen. Thomas en Ella hadden voor zichzelf gezorgd, ze hadden aardappels gekookt en kwark met water, zout en bieslook door elkaar geroerd, ze waren naar school gegaan, ze waren tien en elf, ze konden dat. Voor Käthes terugkeer aan het einde van die twee weken hadden ze alleen een beetje willen opruimen, ze hadden de vaat gedaan en ter-

wijl Ella nog aan het afdrogen was, was Thomas begonnen de keukenvloer te schrobben, ze wreven de donkere vlekken van de deur en poetsten de klink met as, het deurkozijn wasten ze af met zeep, de deurmat sloegen ze met de mattenklopper uit en ze borstelden hem in de regenton. Mijne heren, vandaag ziet u mij klinken poetsen en zing ik een lied voor iedereen.

Lachend hield Thomas telkens weer zijn handen voor zijn oren, hij wilde haar niet kwetsen, maar veel tonen waren vals en ze veranderde de melodie naar eigen goeddunken. De kroonluchter kon blinken als je hem opwreef. De geur van het messing bleef aan hun vingers hangen. Ze hadden er plezier in, ze wilden het huis zo opknappen als nog nooit iemand het had gezien. Thomas stofte met een droge doek de boeken en planken af en ging er met een vochtige lap nog eens overheen, hij sorteerte de kunstboeken op periode en grootte, de literatuur op alfabet, de politieke geschriften op onderwerp. Met dreunende stem, de toneelkijker van hun overleden vader voor ogen, riep hij naar achter in het vertrek: Juffrouw Ella, wilt u iets romantisch of iets avontuurlijks uit de schone letteren lenen? Bestudeert u Trojes strijd om Helena? Ik vul gaarne een uitleenkaart voor u in. Ella lette niet op hem, ze lag onder de tafel en maakte met een mes en een spons de onderkant schoon, wat kennelijk al tientallen jaren niemand had gedaan. Er kleefden daar hardnekkige korsten, sporen van eten misschien, of van was. Het tafelkleed van Italiaans damast had Ella in de zinken teil in de tuin in de week gezet, het moest grondig worden gewassen, kruimels en donkere vlekken van sauzen en wijn hadden zich er gedurende lange tijd in vastgezet.

Als Ella en Thomas de grote schoonmaak niet in twee dagen hadden willen voltooien, zou Thomas maar al te graag voor bibliothecaris hebben gespeeld; hij wilde een kaartenbak aanleggen voor de bibliotheek en haar toekomstige gebruikers, en voor elk boek een uitleenkaart ontwerpen. Ella's armen deden pijn van het aanhoudende wringen toen ze het saffraangele tafelkleed aan de lijn ophing. Gewapend met een

tandenstoker en een dot watten klom ze op een krukje om de lijst van het Siciliaanse landschap schoon te maken. De kobaltblauwe hemel lichtte op boven de kalkstenen rotsen, waar alleen maar olijfbomen groeiden. Maar de glanzende laag op de lijst liet los en kleurde de dot watten zo donker dat Ella bang werd dat ze niet alleen het vuil, maar ook de verf ervan afhaalde. Zelfs het naaikistje bracht ze in orde: ze rolde garenklosjes op en wond borduurgaren om kartonnen kaartjes, sorteerde de knopen in drie zwarte zakjes, de naalden op grootte in smalle mapjes. Sinds het dienstmeisje was ontslagen, had behalve Ella vermoedelijk niemand het naaikistje meer gebruikt. Ze speelde afwisselend haar voornamen grootmoeder en haar naaister; met een tuitmondje, de gemaakt deftige stem en de Franse woorden van haar grootmoeder voorzag Ella haar werk van commentaar: Alors, c'est si parfait!

Thomas antwoordde in het voorbijgaan: Perfetto. Perfettamente – en zijn toon, plat en theatraal, imiteerde Käthes koppigheid tegenover haar moeders Frans, de taal van de goede burgerij.

Elke kamer ruimden ze op, vierkante meter na vierkante meter, het hele huis, zoals het nog nooit was opgeruimd. Ze hadden de gordijnen gewassen in de zinken teil onder de olm en ze in de tuin aan de waslijn door de wind laten drogen. Met de strijkbout persten ze de lappen, Käthe zou haar ogen uitwrijven. Dienstmeisje en knecht waren ze, die zich in duet welwillend en vol bewondering over hun mevrouw uitlieten. Eén keer maar veranderde de teneur in het gesprek over de bazin, omdat die onlangs uit boosheid over een ontvreemde pot appelcompote de hand tegen het dienstmeisje had opgeheven en haar zo'n draai om de oren had gegeven, dat het meisje niet had geweten wat haar overkwam. Onder het vegeven en dweilen van de keuken wogen knecht en dienstmeisje goedheid en geweld van hun bazin tegen elkaar af. De oven maakten ze schoon met een stalen sponsje en ze waren zo royaal met het schuurpoeder dat er niets meer in het doosje

overbleef, de provisiekamer ruimden ze op en in een mand vol oude schoenen vonden ze een nest met negen piepkleine naakte muisjes. Het zachte roze van de beestjes trilde in het ritme van hun snelle hartslag, ze piepten niet, daarvoor waren ze misschien te jong. Thomas tilde de mand op, haalde er een laars uit en bekeek het nest. Kleine naaktsalamanders – zijn stem klonk teder, fluwelig. Ella gruwde van de blinde beestjes. Ze wilde ze niet zien. In de regenton verdrinken wilde Ella ze. Thomas niet. Als hij de jongen naar de kelder bracht, zou hun muizenmoeder ze niet meer vinden en moesten ze creperen. En dus besloot de dieronderzoeker de muis in een val te lokken om ook haar levend naar de kelder te kunnen brengen. Hij legde een stukje kaas in een hoge pot van geglaazuurd aardewerk, waarover hij een plank schoof, die enkel een spleet openliet. 's Middags al vond hij de muis in de pot, hij hoorde haar aan de binnenkant tegen de wand opspringen, keer op keer gleed ze omlaag. Thomas bracht de pot met de muis en de mand met haar jongen over de serretrap naar de tuin en vandaar tot aan de deur van de kolenkelder. Ella, die wist dat hij de kelder niet in kon, volgde hem dicht op zijn hielen. Hij durfde het donker niet in te gaan. Hij was bang. Hij vermoedde hoe hij Ella kon overtuigen. Als jij kolen haalt, maak ik je rekensommen. Als jij kolen haalt, krijg je gerookte sprotten. Als jij kolen haalt en ze naar de hazelaar bij de kelderdeur brengt, draag ik ze niet alleen de trap op naar binnen, ik stook de hele week, ik hak het hout.

Toe, zei Thomas tegen haar, hij gaf haar de pot en de mand, je hoeft ze alleen op de grond te zetten en de plank weg te nemen, ze komen er alleen wel uit.

Wat krijg ik?

Vanavond een verhaal.

Maar het moet lang zijn. En nog iets.

Wat?

Dat is niet genoeg.

Ik draag je boekentas, de hele week, beloofd, ik maak je rekenwerk, en ook taal.

Goed dan. Ella stommelde, met de mand in haar hand en de pot met gestrekte armen van zich af houdend, de treden naar de kelder af. Beneden viel ze languit op de grond. Hij hoorde de muis piepen, de pot was gebroken, alleen de mand met de jongen was onbeschadigd naast Ella's hoofd terechtgekomen. Moeizaam stond ze op, haar broek was gescheurd, haar knieën waren open, haar handen zwart en geschaafd.

Aarzelend zette Thomas de ene voet voor de andere en met houterige stappen liep hij op zijn tenen het donker in. Schrik en angst hieven elkaar niet op, het was vast de kou die hem liet klappertanden. Op de laatste trede bleef hij staan en stak haar zijn hand toe. Het spijt me, hij legde zijn arm om haar schouder. Vervolgens onderzocht hij haar knieën en trok haar de trap op en bracht haar naar de woning, waar hij haar wonden schoonmaakte en er jodium op deed.

Later hadden Ella en Thomas de vloerkleden uitgeklopt en de vloer eerste geveegd, daarna gedweild en toen hij droog was met was ingewreven, geborsteld en ten slotte met een doek glimmend opgepoetst. Urenlang waren ze in de weer geweest en pas ver na middernacht uitgeput in bed gevallen. De volgende morgen stonden ze vroeg op, buiten was het nog donker, zonder ontbijt gingen ze aan het werk. Alle kachels in huis maakten ze aan, zelfs de badkachel, het kon zijn dat Käthe na haar terugkeer een warm bad wilde nemen; ze schuurden de kuip en namen de deuren nat af, ze hingen de pas gewassen gordijnen op voor de gelapte ramen. 's Middags vulden ze de kolen bij, als echte stokers brachten ze de asemmer naar het vuilnis en maakten de ton vanbuiten schoon, ze harkten het loof onder de olm, trokken de verwelkte stengels uit de bloembedden en veegden de trap die van de serre in de tuin uitkwam. Met een plumeau liep Ella door het huis en verwijderde de spinnenwebben uit de hoeken, ook de schilderijen stofte ze ermee af. Er borrelde iets in haar toen ze naar het olieverschilderij liep met de bloeiende kersenbomen in de Wannsee-tuin. Een meesterwerk noemde Käthe dat schilderij als verraste bezoekers het bekeken. Het eerbiedige knikken maakte Ella altijd

blij. Toen ze enkele jaren geleden een keer ziek in bed moest blijven en ze wekenlang door niemand gezelschap werd gehouden, had ze op een houten plank met olieverf hun gezin willen schilderen. Het was haar niet gelukt: zijzelf was reusachtig, groter dan haar moeder, en zweefde vrij in de ruimte, haar broer leek op een kabouter, de piepkleine tweelingen hingen als knaagdieren aan de volle borsten van hun moeder, die verre van roze waren, maar bloedrood uit haar groene bloes puilden. Destijds zat Ella weliswaar nog maar net op school, maar haar pretentie was groot en ze wist dat ze dit schilderij nooit aan haar moeder zou kunnen laten zien. En toen haar blik op de bloeiende kersenbomen aan de Wannsee was gevallen, had ze geen weerstand kunnen bieden, was opgestaan en had met haar penseel minuscule witte puntjes over het groene weiland verdeeld. Een beetje geel had ze eraan toegevoegd, heel voorzichtig maar, want wit was nooit alleen maar wit. En leken het, als je goed keek, niet net madeliefjes? Niemand zou de witte puntjes opmerken, zodat Ella in de daaropvolgende jaren telkens weer kleine veranderingen op het schilderij van de grote meester aanbracht. Vandaag was daar geen tijd voor. Ze glimlachte alleen toen ze met haar plumeau over de bloeiende kersenbomen aan de Wannsee streelde. Elk meubelstuk in huis werd door Thomas en Ella afgestoft, de stoelen namen ze met een warm sopje af, om ze aansluitend met olie in te wrijven zodat het hout glansde als goudkleurige honing. Alleen Eduards kamer bleef onveranderd, het was hun ten strengste verboden daar binnen te gaan. Stiekem opende Ella de deur, in de kamer hing een vieze geur van oud bloemenwater. Maar een vaas kon Ella niet ontdekken. Eduards afwezigheid prikkelde haar, Ella moest zijn kamer wel binnengaan, alsof ze iets zocht waarvan ze niet wist wat het was. Zachtjes sloop ze naar binnen, hoewel niemand haar kon horen, en ze wist dat Thomas ver weg in de keuken was. De la van het bureau was afgesloten. Hoe vaak had Ella al niet geprobeerd die la te openen. Met een haarspeldje, met een veiligheidsspeld, met een onbeheerde sleutel, die ze bij het vegen onder het vloerkleed had gevonden. Was zij het ge-

weest die rond het slot de krasjes op het finer had gemaakt?

In het atelier lieten ze alles op zijn plaats, de wasmodellen raakten ze niet aan, ook al kleefden er op de oudere modellen harige stoflagen en waren bij een model van droogheid en ouderdom de armen afgebroken. Geen enkel gipsbeeld stoften ze af, Ella streek alleen zachtjes over de ronde heupen van de liggende figuren. Niemand had hun verboden ze aan te raken, maar het was een ongeschreven wet dat de fragiele modellen niets mocht overkomen en dat in het bijzonder kinderen niet in hun buurt mochten spelen, hier liever helemaal niet mochten komen. Het zandsteenafval in de ton onder de galerij, de vochtig bewaarde klei en ook de kleinere marmerbrokken op de vensterbank, alles bleef liggen waar het was. Ze namen zelfs geen bezem in de hand en geen kruimeltje raapten ze op, ze haalden geen enkel spinnenweb weg. Het schemerde toen Ella met vermoeide benen de tuin in liep en een bos paarse herfstasters plukte; ook brak ze van een struik nog kale takken met vlammend rode rozenbottels af.

Thomas maakte linzensoep, hoewel hij dat nog nooit had gedaan en er in huis geen boek met recepten was. Daarbij haalde hij adem door zijn mond, want hij moest zichzelf geweld aandoen om het spek aan te bakken. De geur van het ge-rookte vlees in de pan liet hem kokhalzen, hij voelde niet meer voor varkens dan voor hazen, maar hij wilde niet dat er een dier gedood werd alleen zodat het gegeten werd. Hij dacht te weten dat Käthe linzensoep zonder spek oneetbaar zou vinden. Ella maakte zich er vrolijk over dat hij door zijn mond ademhaalde, hij zag eruit als een vis die naar lucht hapt. Het spek pruttelde op het vuur; later, in de soep, zou het glazig en week worden. De aardappels en wortels sneed Thomas klein, hij had selderie gekocht omdat hij zich Käthes behaaglijke geknor had herinnerd, dat ze alleen bij het woord selderie liet horen. Twee teentjes knoflook had hij in de pan gedaan. Ook het laurierblad vergat hij niet, met een kruidnagel prikte hij het in de ui. Zo'n lekkere linzensoep had Käthe vast nog nooit gegeten. Ella zat op de meelkist, liet haar benen bungelen en

vouwde de gestreken servetten, ze keek toe hoe Thomas kookte en ook zij ademde nu door haar mond.

Ik hoor haar! Ella sprong op. In de verte hoorden ze een hard geknetter, het kwam dichterbij en weergalmde nu tussen huis, atelier en schuur over de binnenplaats. Er was geen motorfiets die zo'n geluid maakte als die van Käthe, de klank was uniek. Ella en Thomas liepen naar de eetkamer, ze keken uit het raam omlaag op de binnenplaats om te zien of ze gelijk hadden. Daar was ze. Käthe had haar leren pilotenmuts op. Ze boog zich over de kist op de bagagedrager en gespte een grote, tamelijk vormeloze tas los. Nu pas kwam haar hond aanlopen, blij sprong hij tegen haar op, hij had haar ingehaald. Onderweg zat hij de langste tijd in de houten kist op de bagagedrager. Voor Rahnsdorf, in het bos bij de Püttbergen, liet Käthe hem eruit, zodat hij de laatste kilometers nog kon rennen. Honden en kinderen waren dol op de hoge duinen die door het zand aan de zuidoostelijke rand van het Berlijnse oerstroombdal waren ontstaan. 1954. Bos tot aan de Fließ en tot de oevers van de Müggelsee. Hier en daar een huis, een landelijk stadsdeel aan de rand van Berlijn, hoge Brandenburgse dennen met roodachtige stammen staken uit boven de toppen van eiken, esdoorns en beuken. Käthe kwam bijna nooit zonder haar motor buiten de stad, en ze zou graag een auto hebben om haar materialen en gereedschap te kunnen vervoeren. Kleinere beelden pasten in het aanhangertje van de motor. Maar als ze modellen wegbracht om ze te laten bakken of gieten, moest ze iemand bellen en verre burens tot vrienden verklaren, zodat ze hun auto kon lenen.

Thomas liep terug naar de keuken, hij proefde zijn soep en verbrandde daarbij zijn tong. Hoe kon hij weten of er niet te veel zout in zat? Hij hield van zout. Thomas draaide het vuur lager. Proef jij eens, vroeg hij Ella, maar ze rende al voorbij. Op de gang hoorden ze geklepper, toen het blaffen van Käthes hond. Thomas volgde Ella naar de rooksalon.

Met haar pilotenmuts op stond Käthe aan de lange tafel met voor haar een stapel post: brieven, kranten, platte pakjes. Goe-

dendag, zong Käthe met een hoge stem, ze had Thomas horen binnenkomen, maar haar blik bleef gericht op een krant, die ze vluchtig doorbladerde. Als ze terugkwam van een langer verblijf in de steengroeve en zelfs als ze na uren beneden in het atelier het huis weer betrad, kon ze plotseling midden in een zin beginnen te zingen. Met enigszins rode wangen streek ze met haar tong over haar lippen en opende, met de hondenlijn onder haar arm, een kleine envelop. Luid hinnikend van het lachen doorvloog ze de regels. De kunstenaarsbond nodigt uit! Met een trots gebaar zette ze de uitnodiging tegen de bloemen-vaas. Ze moest ervan zuchten. Ze had lang op die uitnodiging gewacht. Ongeduldig opende ze de volgende brief.

Ella ging in een van de twee diepe stoelen bij de tafel zitten en keek hoe Käthe met haar pilotenmuts op de post doorkeek.

Thomas zou Käthe graag hebben omarmd, hij besefte ineens dat hij haar erg had gemist. Hij hield van haar vrolijke gehinnik, er lag een verlangen in besloten, een jubel. Als Käthe niet in de buurt was, deden Thomas en Ella haar gehinnik soms opeens na, op weg naar school of onder het boodschappen doen, soms ook als er een paar vrienden bij waren. Thomas overwoog bij zichzelf of hij haar de pilotenmuts en de hondenlijn zou afnemen, zoals je andere mensen die van buiten naar binnen komen hoed en paraplu afneemt. Op het verkeerde moment kon ze zo'n gebaar als opdringerig ervaren, want muts en lijn waren al een deel van haarzelf, die liet je je niet zomaar afnemen en aan een haakje hangen. Hij hield van Käthes geur naar leer en hond. Maar Käthe ging omarmingen uit de weg, in lichamelijke nabijheid leek ze te bevriezen, zo hevig perste ze dan haar armen tegen haar zij, waarbij haar rug verstijfde en ze begon te rillen. Een omarming moest haar wel tegenstaan, Thomas hield dat voor mogelijk. Tegen haar kinderen had ze vroeger vaak gezegd: klit niet zo. Alleen als ze bij haar in de buurt waren. Er waren geen omarmingen, bij geen enkele gelegenheid. Ook met Eduard of een andere man had Thomas dat nooit gezien. Misschien was in Käthes ogen een omarming louter beleefdheid, opdringerigheid, een teder-

heid die ze gewoon niet voelde. En dus bleef Thomas staan en hoopte dat ze hem misschien een hand zou geven of tenminste zou aankijken.

Met haar zilveren briefopener maakte Käthe een grote envelop open, haalde er een tijdschrift en een brief uit en begon te lezen. Zonder op te kijken stak ze haar hand opzij, zocht iets in de lucht. Moest Thomas soms haar hand vastpakken?

Toe dan, zei ze, kom hier. Haar hand wuifde, terwijl haar blik op de brief gericht bleef. Thomas deed een stap naar haar toe, hij vroeg zich af of hij bedoeld was, of hij haar hand moest pakken of schudden, hij deed nog een stap naar haar toe, maar de hond was hem te snel af. Agotto likte Käthes vingers af, hij hapte naar haar uitgestrekte hand, wreef zijn oor langs haar been, zodat ze zijn kop zou strelen.

Heb je honger, Käthe? Ik heb iets gekookt, Thomas hield zijn hoofd schuin, ze moest de linzen al kunnen ruiken.

Käthe knikte, keek even op en weer terug naar haar post, ze bleef knikken alsof ze was vergeten waarom. In gedachten verzonken legde ze de brief weg en pakte de volgende envelop. Ella-ella-ella, een beetje tempo, jongedame. De tafel is nog niet gedekt.

Ella bleef zitten in de reusachtige stoel, als een opgetuigd popje was ze erin weggezakt. Ze had haar geruite feestjurk aangetrokken en de kanten kraag omgedaan. Ze had die jurk nog maar een paar keer gedragen, haar grootmoeder had hem twee jaar geleden voor haar uit Londen meegebracht, nu waren de mouwen een beetje kort, haar polsen onbedekt. Ella's haar was glad geborsteld, zelfs haar schoenen had ze nog gepoetst tot ze glansden, en niet alleen de hare, ook alle andere die ze in het schoenenrekje in de bijkamer had gevonden. Met haar vingers kraste Ella geluidloos over het groene fluweel van de armleuning. Onwillig kwam ze uit de stoel overeind. Met het zorgzaam geschikte boeket tussen haar en Käthe, die nog altijd de laatste enveloppen niet had geopend en onder het lezen zo nu en dan haar hoofd schudde en een instemmend of afkeurend geluid maakte, hoopte

Ella op een blik, een opmerking, hoe onbeduidend ook.

Wat is er? Käthe tilde nu haar hoofd op en keek Ella gebiedend aan, doe iets.

Geen aandacht voor haar jurk, voor haar haar. Omslachtig kwam Ella overeind, haar linkerbeen was ingeslapen en ze strompelde dan ook toen ze Thomas naar de keuken volgde. In de keuken hoefden Thomas en zij elkaar alleen maar aan te kijken, hun blik bevatte de toenemende spanning, het ongeduldige wachten, elk moment kon het zover zijn: Käthes blik hoefde niet op de bloemen te vallen, niet op de feestjurk en de blinkende ruiten, maar ongetwijfeld zou de geur van de glimmend gepoetste vloeren in haar neus kriebelen, Käthe zou de opgeruimde planken ontdekken. En dan de smaak van selderie samen met spek en linzen in haar mond. Ze zou versteld staan. Ella droeg een karaf kraanwater en drie glazen naar de rooksalon.

Doe eens een raam open, Ella, het is hier niet om uit te houden. Willen jullie het huis in een zweethut veranderen? Wat is dat voor een verkwisting. Jullie snappen toch dat we in oktober niet de tuin verwarmen.

Heel even maar keek Käthe Ella verwijtend aan. Ze schonk zichzelf een glas water in en dronk het in één teug leeg. Käthes wangen waren rood, met de rug van haar hand veegde ze over haar voorhoofd, nu bestudeerde ze aandachtig de afzender van een brief. Weifelend schudde Ella haar hoofd. Misschien hadden ze met het stoken overdreven.

Terug in de keuken rolde Ella de tot halve grootte gevouwen servetten op en schoof er zilveren ringen omheen. Met een rode stift tekende ze op een blaadje een hart met daarin twee ineengestringelde kleinere hartjes. Ze wikkelde de boodschap in het groen-witte servet, dat Käthe graag gebruikte.

In de tuin was nog peterselie, Thomas liet Ella de blauwe kom zien. Zo recht en netjes als ze kon sneed Ella een paar sneden van het brood, legde ze in een mandje en dekte dat af met een doek. Ze goten de soep over in een feestelijke terrine. Thomas droeg de dampende schaal, Ella nam het dienblad

met de borden en lepels, het brood en de servetten.

Dat is niet om uit te houden! We zijn hier toch niet bij Jan en alleman!

Käthe was aan het bellen toen Ella met haar ellebogen de deur naar de rooksalon opende, op beide handen balanceerde het dienblad. Ze dekten de tafel. Thomas schepte de soep in de borden. Ze wachtten. Het telefoongesprek in de aangrenzende kamer duurde vrij lang. Door de grote vleugeldeur konden ze Käthe zien, hoe ze bij haar commode stond en wild gebaarde, het ging vermoedelijk om een of ander besluit van de bond. Terwijl aan de andere kant van de lijn iemand probeerde haar iets uit te leggen, tekende Käthe met houtskool op de achterkant van een grote envelop. Nee, Käthe was het er niet mee eens, ze zwaaide met de houtskool in de lucht, dat heb ik al gezegd, onder geen beding. Zo'n idee moet goed in elkaar zitten. Na een tijdje hing Käthe op en kwam aan tafel.

Heeft Eduard zich hier nog een keer laten zien?

Thomas en Ella schudden hun hoofd. Eduard meldde zich bij de kinderen aan noch af. Hij groette hen maar zelden, en deed hij dat wel, dan leek het op het groeten van onbekenden, wier beleefde antwoord hij stug in ontvangst nam. Als ze gelijktijdig in huis waren, hoorden ze net als meubels of huisdieren bij de inventaris, nu eens merkte hij hen op, dan weer niet. Soms bevielen Ella's schoenen hem, soms haar jurk. Het kon heel goed zijn dat hij in de laatste twee weken hier was geweest, misschien 's ochtends, maar gezien hadden ze hem niet.

Niet één keer? Käthe gingen zitten en rolde haar servet uit, de boodschap met het hart dwarrelde onopgemerkt op de grond, ze stopte het servet boven in haar trui, als een slabbetje, en stak haar lepel in de soep. Kan hier dan zelfs niemand de soep warm maken?

Dat hebben we, Thomas keek naar Käthe, hoe ze slurpte, kauwde en slikte. Hij is op het bord afgekoeld.

Käthe verslond de ene lepel soep na de andere. En is er geen sla? Ze keek van Ella naar Thomas en weer terug naar Ella. Wat is er, waar wachten jullie op, waarom eten jullie niet?

Eet smakelijk, mompelde Ella.

Laat het jullie smaken, zei Thomas, er is geen sla, het spijt me.

En in de tuin, daar groeien toch nog paardenbloemen? Hebben jullie helemaal geen sla gegeten toen ik er niet was?

Thomas schudde van nee.

Ella zei: Jawel, we hebben paardenbloemen gegeten. En wortels.

Käthe kuchte, ze schraapte het laatste restje soep van haar bord en nam nog wat uit de terrine. Ah, heerlijk, die is tenminste nog lauw.

Thomas en Ella aten zwijgend, ze knipoogden naar elkaar. Onder tafel raakte Ella met haar voet Thomas' scheenbeen aan, Thomas trapte zachtjes terug, een glimlach rond zijn mond. Het kon niet lang meer duren of Käthe zou het schone tafelkleed opmerken, de gestreken gordijnen in de kamer ernaast, ze zou ondanks linzen en selderie de was ruiken en haar blik zou over de glanzende vloer glijden, het schone vloerkleed zou haar opvallen. Ze zou naar buiten kunnen kijken, richting tuin, naar de serre deur, waar in de ruiten het elektrische licht zich voor het donker spiegelde. Omdat daar geen gordijnen waren, moest Käthe het spiegelen en fonkelen van de ruiten wel opmerken.

Wat is dat? Met een abrupte beweging van haar kin duidde Käthe op de bloemen die naast de terrine stonden. Een lepel linzen verdween in haar mond. Wat moet dat hier? Käthe keek van Ella naar Thomas en weer terug naar Ella. Nu was Käthes aandacht gewekt, eindelijk keek ze om zich heen. Zeggen jullie niets meer? Ze sloeg zachtjes met haar vuist op tafel.

Was dat woede in haar ogen? Maakte ze een grapje en zou ze het volgende moment lachen? Vol verwachting keken Thomas en Ella Käthe aan. Ella moest nu wel glimlachen, over haar hele gezicht, eindelijk zou Käthe de toverkunsten van haar kabouters opmerken.

Die hebben jullie toch uit de tuin? Wat is er, hebben jullie je tong verloren? Käthe wierp haar lepel in het leeggegeten bord,

het rinkelde, weer sloeg ze met haar vuist op tafel, het tinkelde.

Er werd geen blik meer gewisseld. Een onbepaalde tijd hoorde Ella alleen het zachte knappen in de kachel, haar glimlach was verdwenen, in de gloed gevallen, in haar buik kriebelde het, maar ze kon niet ademen, gebiologeerd lag haar blik op het tafelkleed, dat ze vanmorgen van de lijn had gehaald en gestreken. Jankend schoof Agotto zijn snuit op tafel.

Hoe vaak heb ik niet gezegd dat jullie geen bloemen in de tuin mogen plukken? Ik wil dat niet hebben! Agotto jankte jammerlijk, hij piepte zacht.

Het is herfst, Ella's stem begaf het.

De bloemen verwelken nu toch. En als ze niet verwelken, zullen ze binnenkort 's nachts bevroren. Het was niet gemakkelijk om Ella te verdedigen, maar toch probeerde Thomas het telkens weer. Ze was het oudere kind, alle schuld trof haar als eerste, hij was de jongere, Käthe hield van hem, daarvan was hij overtuigd.

Niet brutaal worden. Als ik zeg dat er geen bloemen in de tuin worden geplukt, dan moeten jullie ze ook niet achter mijn rug om afrukken! Begrepen? Käthe nam een flinke slok water uit haar glas. Je kunt jullie nog geen twee weken alleen laten!

Thomas en Ella durfden nauwelijks hun hoofd te buigen of op te heffen, onder de tafel raakten hun voeten elkaar.

Käthe dronk haar glas leeg en sloeg de krant open, die ze voor het eten naast zich op de stoel had gelegd. Jullie wassen af, ik ga nog naar beneden naar het atelier. Een van jullie laat de hond uit.

Zwijgen, een minuut, twee minuten. Zouden dat Käthes laatste woorden zijn? Ella smeet haar lepel op het bord zodat het spetterde: En de tweeling, Käthe, wanneer haal je die op? Ella wist maar al te goed dat Käthe niet graag aan de tweeling werd herinnerd. De tweeling stoorde. Met hun drie jaar konden ze zich niet zelf verzorgen, konden niet alleen blijven als Thomas en Ella op school waren. In de weken dat ze er niet was, bracht Käthe hen daarom naar het schiereiland Wer-